

Posudek disertační práce

Autor práce: **Mgr. Marek Jakoubek**

Název práce: **Kultura romských osad**

Oponent: **PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.**

Cílem práce Mgr. Jakoubka je analyzovat kulturu romských osad. Jak uvádí, soustřeďuje se především na osady na východním Slovensku. Vzhledem k tomu, že se však lze setkat s obdobnými útvary i na české půdě, má práce, jak říká autor, platnost jako výkladový model i pro české země.

V úvodu práce autor definuje, co rozumí pod pojmem romská osada a z jakého úhlu ji hodlá studovat. Píše, že vychází z teoretického fundamentu kulturologie, resp. kulturní antropologie. Z kontextu vyplývá, že kulturologii a kulturní antropologii považuje za jeden obor, jehož základní charakteristikou je holistický přístup. Předmětem studia, kulturou, rozumí především společenskou organizaci, která v romských osadách ovlivňuje, jak je vnímán vztah jednotlivce a kolektivu, jak je chápána osobní odpovědnost, svoboda, spravedlnost, jak se hospodáří s penězi a dalšími komoditami apod. V oddílu sběr dat autor vyjmenovává jednotlivé lokality, ze kterých čerpal svou zkušenost. Na následujících sedmdesáti stranách si vytváří teoretické a metodologické předpoklady pro výklad kultury romských osad, dále přechází na jednotlivé oblasti života osad a formuluje závěry.

Autor realisticky preferuje metodu dlouhodobých terénních stacionárních výzkumů. Upřednostňuje při nich pozorovaný vjem před explanací aktérem. Domnívá se, že jeho aktéři „*nejsou zvyklí pohybovat se ve sféře kriticko-reflexivní racionality*“ (s. 21). „*Opakovaně jsem se přesvědčil,*“ říká, „*že situace a procesy, se kterými jsem se setkal pro ně byly natolik samozřejmé, že ptát se na jejich důvody nemělo smysl...*“ (s. 22). Autor se domnívá, že: *Popis romských osad na základě interpretací jejich obyvatel by byl „pouze nedůvěryhodným konstruktem ..., protože tito lidé samotní je nikdy kriticko-reflexivně nepopisují ani nereflektují.“* (s. 22) Marek Jakoubek tedy pracuje bez interpretací aktérů a také programově odmítá se o svých závěrech s obyvateli romských osad bavit a se svými výsledky je seznamovat. Tento postup lze akceptovat za předpokladu, když čtenáře informuje, že je to jeho volba a nikoli, že aktéři takové komunikace nejsou schopni, jak v práci uvádí. Toto stanovisko udiví o to víc, když si uvědomíme, že veškeré informace o skrytých strukturách, na nichž jsou jeho závěry budovány a které vycházejí z pojetí rodiny a rituální čistoty u Romů, jsou převzaty od autorů, kteří je získali rozhovory se svými informátory.

Absence dialogu mezi výzkumníkem a aktéry však může vysvětlit, proč navzdory záplavě poznatků o romských migracích, o stěhování se do urbanizovaného světa a zpět, o přílivu Romů ze slovenských měst na venkovské osady a zahraniční migraci, může autor romské osady uvažovat jako autonomní izolované celky, kdy jejich obyvatelé si nedovedou představit život mimo ně. (s. 25)

Autor předpokládá, že romské osady jsou heterogenní jazykově, vytvářejí různé lokální kulturní modely, ale jsou jednotné z hlediska sociální organizace, hodnot a norem postavených na bázi tradiční společnosti. Tyto hodnoty a normy jsou nekompatibilní se společností moderní, jež romské osady obklopuje. Z této základní myšlenky pak vyvozuje řadu dalekosáhlých konsekvencí. Jeho názory a doporučení můžeme mnohdy považovat za

diskutabilní nebo ukvapené. Korekce jednotlivých názorů a doporučení lze však jen obtížně provádět, neboť text je nekonsistentní, plný protimluvů, kdy se jednotlivá tvrzení vzájemně popírají a vyvracejí.

Zřetelné je to například v exkursu o rasách, kde na s. 52, odst. 1 autor píše: „*Romové jako antropologický typ vůbec neexistují, resp. nemohou existovat, neboť podle autorů antropologické typy vůbec nejsou.*“ V odstavci 3, s. 52 ovšem uvádí: „*Jednou z kacírských myšlenek této práce je tedy teze, že „romská kultura“ nesouvisí (dnes) nutně s Romy jako „antropologickým typem.“ Naopak – jejími nositeli mohou být (a jsou) subjekty s „biologickými znaky majoritní populace.*“ O Romech se pak rozepisuje, že statisticky mají tmavší pleť, vlasy a oči. Marek Jakoubek zde pracuje po mém soudu zcela opačně, než by učinil jakýkoli vědecký pracovník. Pokud zjistí, že některé stanovisko je mylné, tak s ním přestane kalkulovat a nahradí stanoviskem vhodnějším. Marek Jakoubek naopak zkritizuje všechny, kteří měli pocit, že Romy podle fyziognomie poznat lze a pak zkritizovaný koncept o antropologických typech, který označil za rasistický, klidně používá. Např. na s. 55 píše: „*Jiným důvodem, proč je třeba vztah mezi fyziognomií a kulturou chápat jako rozvolněný, jsou již staletí trvající „genetické vklady“ majoritní společnosti do romských skupin. Sexuální relace s následkem potomka – míšence mohla mít mnoho podob*“ (s. 55). Nakonec na s. 56 ustanoví biologické faktory jako realitu kulturní. Na místě je tedy otázka, zda se Romové a Neromové podle vnějšího vzhledu navzájem poznají, a pokud se poznají, v čem to tedy je, jak často se zmýlí, zda jde o Roma nebo Neroma a proč autor svou argumentaci nepodepřel nějakým pokusem nebo měřením, které by šlo snadno uskutečnit, když už této otázce v práci věnoval tolik prostoru.

Podobná inkonsistence se týká etnicity Romů. Na s. 40 Marek Jakoubek ukazuje, že Romové nejsou jedno etnikum. K tomuto názoru se samozřejmě přiklonit může. Nemůže však argumentovat tak, že nejsou jedno etnikum z toho důvodu, že nejsou jednodílná vrstva, že se dělí na kasty a navzájem endogamní skupiny. Vnitřní stratifikace je totiž předpokladem toho, aby nějaký shluk lidí mohl být etnikem. Stratifikace je sociálně organizačním principem a etnikum je sociálně organizační jednotka. Etnik, ve kterých existují vzájemně endogamní skupiny můžeme jmenovat celou řadu. To, že Romové sdílejí diskurs o konkrétních pravidlech endogamie by spíše svědčilo o tom, že za jedno etnikum mohou být považováni. Pokud ale autor tvrdí opak, proč hovoří o subetnických skupinách a proč o nich hovoří jako o třech subetnických skupinách Romů? Jakého etnika jsou tedy uvedené subetnické skupiny součástí? Proč na jiném místě textu přitakává tezi, že Romové pokládají svoji rodinu za jedinou pravou romskou skupinu, když jinde prohlašuje, že žádné romské etnické vědomí nemají? (s. 109)

Velmi rozporuplná je Jakoubkova úvaha o existenci romských osad v prostoru. Na s. 94 Marek Jakoubek uvádí, že: „*Romská osada je ve své podstatě souborem osob, nikoli útvarem v prostoru...*“ a dále říká: „*Sídelní formace majoritní společnosti, vesnice, či města, jsou principiálně založena na obývaném prostoru. Romské osady určeny rodinami tvořícími jejich základ, trvají naproti tomu primárně v čase.*“ Na s. 119 se však při prezentaci příkladu, kdy v osadě žije několik rodů uvádí: „*V tomto „netradičním“ smyslu, kdy se již hranice rodiny a hranice osady nekryjí, je osada v určitém úhlu již pouze prostorovým útvarem.*“ Na s. 144 a 145 je pak věnována „*prostorovému uspořádání*“ romských osad celá rozsáhlá pasáž. Píše se zde: „*Prostorové uspořádání romských osad odráží sociální vztahy jako zrcadlo.*“ A v dalším textu nabízí alternativu jak jsou sociální vztahy v prostoru manifestovány.

Dalším problémovým bodem je vztah Marka Jakoubka, k vědecké obci, jíž chce být členem. Dost dobře nechápu problémy, které má s postoji k odborníkům, kteří se zabývají obdobnou tematikou, zejména s vymezováním romistů, kdy romistiku chápe bez mála jako ideologický postoj. Práci obhajuje na FF UK, kde vedle romistiky existuje indologie, koreanistika, sinologie, japanistika a další obory, a nikdo není dětinsky fascinován tím, že zde existují vědci, kteří studují jazyk a kulturní realie daného státu, regionu nebo skupiny lidí a současně, že v daných regionech a u daných skupin působí sociologové, demografové, historici, etnologové, kteří si neříkají polonisti, bohemisti nebo vietnamisti, ale přesto studují procesy týkající se inkriminovaných skupin. Pokud si chce někde u kávy s kolegy své diskusní protějšky dělit na podmnožiny a bavit se tím, že romisté jsou podmnožinou romologů jak se snaží popisovat na s. 27, jen přesně tam, ale ne jinde je na to vhodný prostor.

Akceptovatelným tvrzením je, že romské osady jsou sociální formace s neúplnou sociální skladbou, chybí zde podstatné složky společnosti. Těžko však lze tvrdit, že nejsou sociálně stratifikovány. Kalkulace, že v romských osadách neexistuje hierarchizace, která přesahuje rodinné struktury, je v řadě romských osad nepřesná. Existuje zde majetková i statusová diferenciaci: bohatí a chudí, ti, co půjčují a nepůjčují, mají auto a nemají auto jako prostředek příležitostného výdělků, v řadě osad je obchod s potravinami, restaurace nebo občerstvení, komunitní centrum, žijí zde podnikatelé, příležitostní řemeslníci, prostitutky, chovatelé psů, veprů, jsou zde školy, folklorní sdružení atd. Každá tato instituce má své zaměstnance, včetně inteligence, to znamená pracovníků ve školství, včetně členů zastupitelstva, lidí, co jezdí na práce do zahraničí atd. Pokud tento fakt autor nezohledňuje, jeho obraz romských osad není věrný. Nerespektování těchto skutečností je patrné i v kapitole o romské ekonomice, či jejím absentování. Při zohlednění konkrétních příkladů sociální stratifikace by Marek Jakoubek nutně musel své závěry poopravit.

Další spornou otázkou je otázka evolucionismu a pojmání tradiční a moderní společnosti. Marek Jakoubek kritizuje evolucionisty, či přesněji osoby, které při řešení romské tematiky uplatňují vývojové hledisko. Podle Marka Jakoubka při posuzování jednotlivých kultur nelze hovořit o kulturách vývojově vyšších a nižších. Deklaruje se jako kulturní relativista. Současně ale v celé práci užívá dichotomii tradiční a moderní společnost, která je evolucionistická. Na straně 28 pak překvapivě konstatuje, že všechny společnosti, kromě té, která se ustavila v 19. století v Evropě jsou tradiční (primitivní). Přes deklaraci o neslučitelnosti kultury majoritní a kultury romských osad používá teze o neúplnosti romské kultury. Na s. 73 pak přímo uvádí: „*Co se pak týče reálné pozice ve vztahu k majoritní kultuře, je třeba říci, že romská společenství zaujala místo na jejím dně.*“ (s. 73)

Marek Jakoubek ve své práci přichází s celou řadou tvrzení, které nekorespondují s empiricky doložitelnými jevy. Říká, že Romové nejsou motivováni k práci vzhledem k tomu, že by se museli o odměnu dělit v rámci rozšířené rodiny. Tuto tezi by bylo možné akceptovat, pokud by autor současně vysvětlil proč jsme konfrontováni s rozsáhlou romskou pracovní migrací, o níž není v práci ani zmínka, a proč Romové neustále hovoří o tom, že by potřebovali zaměstnání. V Jakoubkově práci se dočteme, že Romové by s gadži nikdy nestolovali (s. 110), ale sám v práci uvádí příklady smíšených manželství, kde spolu partneři jistě i jedí. „*V romské osadě*“, jak říká Jakoubek „*neexistují politické koalice ... kluby, spolky, svazy, kroužky ...*“ (s. 120). Nechápu proč to tvrdí, když, pokud kdy nějaké osady navštívil, jistě zde shledal folklorní sdružení, fotbalová družstva, kroužky kreslení, ručních prací, rockové kapely atd. Jsou sice podřízeny rodové struktuře, ale v nějaké podobě se vyskytují. Neuvádět tuto skutečnost, protože se nehodí do schématu, asi není rozumný přístup. Na s. 120 se dočteme, že „*romskou osadu tvoří rodiny, rodiny a znovu jen rodiny a jejich obytné budovy a pak již*

jen kůlny, chlívky, záchodky; žádné veřejné prostranství, žádné veřejné budovy či veřejný zdroj vody nebo toalety; pouze rodinný majetek.“ Již jsme ukázali, že to není přesné. Právě veřejné zdroje vody jsou relativně časté. Vedle toho jsme ovšem také měli na Slovensku obce, kde byl romský starosta a zastupitelstvo, kde sice opět hrály primární roli rodinné zájmy, ale bylo nutno hledat nějaký konsensus ve vztahu k obci jako celku (včetně osady).

Podobná inkonsistence se týká romské reprezentace. Je dobře známým faktem, že romská reprezentace není legitimizována Romy jako celkem a že reprezentuje jen část Romů. Podobnou situaci ovšem zaznamenáváme u řady dalších menšinových reprezentací, které nemají stát, nemohou stanovit závazná zákonem kodifikovaná pravidla pro příslušnost k dané skupině a jasně symbolicky označit členství ke skupině, jako to stát uskuteční formou občanství. Menšiny pak reprezentují zájmové menšinové organizace, kde nejsou všichni příslušníci menšiny zastoupeni. Reprezentující osobnosti jsou vybírány, členy těchto zájmových institucí. Někdy si menšiny vytvářejí etnicky uzavřené politické strany, ale zdaleka ne vždy. Do jaké míry Romové podporují svoji reprezentaci pouze odhadujeme. Odhadujeme, že nepatrně, ale nemáme k dispozici žádná přesná data, jen domněnky. Výkřiky Marka Jakoubka o samozvaných romských lídrech ze s. 44 patří do bulváru a ne do vědecké práce.

Závažným problémem Jakoubkovy práce je, že autor buď z nepozornosti nebo z jiných důvodů není schopen sledovat logickou argumentaci. Tak je tomu i v exkursu k problematice lidství. Na s. 148 se uvádí: „*Je-li v majoritní společnosti člověk definován jako bytost primárně si rovná s ostatními příslušníky druhu a lidství je chápáno jako univerzální a rovné, pak v romských osadách je naopak tato kategorie definována jako diferencovaná a hierarchická, kdy jednotlivé subjekty odlišuje zásadní nerovnost.*“ Na tuto tezi pak navazuje další: „*Obyvatelé romských osad nejsou lidé jako my, neboť právě lidství samo je v jejich kultuře definováno zcela jinak, než jak je tomu v majoritní společnosti.*“ (s. 148) Z úvodní teze ovšem naopak vyplývá, že pro majoritní společnost se jedná o „*lidi jako my*“.

V podobném duchu Marek Jakoubek považuje struktury odkazující k rodině a k občanské společnosti za vzájemně se vylučující a proto podle něho příslušníci romských osad, kde jsou rodinné struktury určující, podle Jakoubka determinují, že obyvatelé romských osad nemohou být zahrnováni mezi romskou národnostní menšinu, nemohou mít národní uvědomění a nemohou vytvářet moderní národnost a být součástí romského národa (s. 167), nemohou mít politickou reprezentaci ani nikoho, kdo by hovořil jejich jménem. (s. 168) Romské politické strany ostatně, jak říká Marek Jakoubek na s. 170, Romy rozhodně nezastupují. Znamená to ovšem, že romští politici nejsou Romové, jinak by zastupovali alespoň své romské rodiny. Z Jakoubkových tezí je zřetelné, že nemá jasno, jak vznikaly a pravděpodobně i vznikají moderní politické národy a jejich politická reprezentace. Jak ovšem z dalšího textu vyplývá, diskuse na toto téma by byla konec konců zbytečná, protože, jak je na stranách 179-180 jasně řečeno: „*Neexistuje společenství „Romů“, které by tu žilo v romských osadách, kde by sdílelo: 1) tradiční romskou kulturu (se sociální organizací, jejíž bázi tvoří příbuzenství, subetnické členění a institut rituální ne / čistoty), jinde zakládalo romské politické strany a budovalo na občanském principu romský národ sdílející 2) vysokou národní romskou kulturu a ještě jinde bylo „integrováno“ do majoritní společnosti a sdílející tak její 3) většinovou kulturu, případně, jehož členové by mohli za jistých okolností (pobyt v dětském domově, adopce příslušníky hegemonní společnosti, „dobrovolná asimilace“ ad.) „své romství“ „ztratit“, případně se mu „odcizit“, aby jej pak po jedné, dvou či třech generacích jejich potomci „v sobě“ mohli „nalézt“, nebo se k němu „přiznat“, či by se „v nich“ mohlo „jejich romství“ „ozvat“ či „probudit“ a oni by tak „našli cestu zpátky“*“ (s. 179). Na základě této

úvahy autor dospěl k závěru, že: „vzhledem k neexistenci takové substance (romství) by bylo lepší termín Rom / Romové jako substantivum raději nepoužívat.“ (s. 179-180). Autor dále uvádí, že „vzásadě (sic!) veškerá dosavadní vědecká produkce týkající se „Romů“ pracuje s (kvazi)lidovým – tedy navescrz nevědeckým – modelem Romů...“ A dodává: „... novátorství přítomné práce spatřuji v tom, že na místo lidového modelu „Romů“ kladu a ustavuji analytickou kategorii Romů – nositelů tradiční kultury (současně pak označení „Rom“ ustavuji jako vědecký pojem, tedy jako definovaný termín, který má se slovem „Rom“ obecné češtiny shodnou pouze vnější fasádu) a uvedený lidový model používám zejména jako předmět analýzy, nikoli – jak to bylo doposud běžné – jako nástroj bádání...“ (s. 180-181) Protože oborem ustaveným na lidovém modelu Romů je i romistika, klade autor, jak říká, „otazník nad vědecký statut této disciplíny.“

Autor v textu poukazuje na řadu chyb, kterých se dopouští lidé vyvíjející v romských osadách různé humanitární aktivity. Kritizuje výstavbu veřejných vodovodů a záchodků, které rodiny stejně neužívají, výstavbu bytovek, jež narušují původní zástavbu, problematizuje i otázku vzdělávání. Kritika vzdělávání Romů, která je též kontroverzní, je částečně formulována pomocí citátu z textu Jiřiny Šiklové a říká se v ní: „Jen naprosté výjimky, jejichž hlas zůstal neoslyšen, správně argumentovali (sic!), že zdůrazňováním vzdělání – našeho většinového typu vzdělání, ke kterému nutíme romskou minoritu (a nás do toho nutí Rada Evropy), vlastně nejvíce narušujeme její životní styl.“ (s. 187) Východiskem podle Marka Jakoubka ale není menšinové vzdělávání s užitím romštiny, které je, jak říká, romským osadám stejně cizí jako vzdělávání majoritní. Autor v textu nenabízí jasné řešení, ale zdá se, že spíše zastává názor, že „v tradiční romské kultuře školní vzdělání nemá místo, ba že ji dokonce narušuje.“ (s. 187) V závěru se též vyjadřuje k romskému folklóru, kde říká, že „kulturní“ počiny jako jsou např. festivaly romské kultury, koncerty romských kapel, vydávání romských pohádek či kuchařek (nemluvě o romském tisku či pořadech v televizi a rozhlase) a mnohé další (nevyjímaje celou sféru jazyka, ať již v poloze mluvené, či v podobě slabikářů, slovníků, učebnic romštiny atp.) jsou součástí kultury majoritní společnosti (funkcionalisticky řečeno „fungují“ v jejím rámci) a s tradiční romskou kulturou nesouvisí.“ (s. 197)

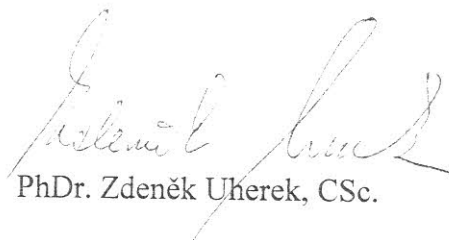
Domnívám se, že není nutné proti těmto tezím nijak polemizovat do té doby, než si Marek Jakoubek sám srovná své argumenty, aby tvořily konsistentní celek a navzájem se nediskvalifikovaly.

Ve svém hodnocení se musím, bohužel, pozastavit i nad úpravou textu. Je nevýhodou pro Marka Jakoubka, že ho musím upozornit teprve já, oponent, na úzus, že se považuje za prohřešek proti úpravě textu nechávat nadpisy na poslední řádce stránky, jak můžeme zaznamenat na s. 6, 44, 56, 131, 160 a 163. Dále bych autora rád upozornil, že není od věci věnovat předkládané práci alespoň tolik pozornosti, aby se podíval před svázáním, co mu tiskárna vlastně vytiskla. Do kopie, kterou jsem dostal k dispozici, autor svázal i prázdné listy (mezi stránkami 29 a 30).

Dále bych chtěl doporučit, že pokud autor už text vrácený k přepracování znovu pozorně nepřečte a nepřepracuje, měl by se alespoň postarat o zahlázení známek usvědčujících ho ze stáří předkládané verze. Marek Jakoubek si například v poznámkách pod čarou neopravil ani odkazy na vlastní publikace, které vyšly v roce 2004. V disertační práci jsou stále uváděny jako v tisku např. Jakoubek – Hirt – Romové – kulturologické etudy citované na s 101, 102, 106.

Přestože jsou v práci i pasáže, které se mi líbily, například konkrétní etnografické záznamy o romských rodinách a o diverzitě jazykové, nezbyvá mi, než práci celkově hodnotit záporně. Přestože celou řadu Jakoubkových výroků považuji za jednoznačně chybných, nepokládám za nutné s nimi polemizovat. Svoji argumentaci o nezpůsobilosti textu stavím pouze na nekonzistenci práce, na její chaotičnosti, na tom, že si jednotlivé výroky odporují, navzájem se popírají a že zde často absentuje logická argumentace. Z tohoto hlediska práci nelze považovat za vědeckou studii, která dává odpovědi na vědecké otázky. Je chaotickou nakupeninou výroků.

Práci jednoznačně nedoporučuji k obhajobě.

PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.